Türk Büyükleri Veya Türk Adları

Besim Atalay

Hazırlayan
Gürol Pehlivan

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

/ otukennesriyat

YAYIN NU: 1710
KÜLTÜR SERİSİ: 956

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-968-8

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Basım: 2021
2. BASIM

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Çınar Matbaacılık

Baskı: Ötüken Neşriyat AŞ
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50
Sertifika Nu: 49269

İstanbul - 2026

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

BESİM ATALAY, 1882-1883 yılında Uşak'ta doğdu. Uşak'ta İptidai ve Rüşdiye'yi okumuş, akabinde Boduroğlu medresesine gitmiş; ancak medrese icazetini İstanbul'da almıştır. Ayrıca Dârü'l-muallimîn'e devam ederek buradan 1910 tarihinde mezun olmuştur. Konya, Trabzon, İçel, İstanbul, Maraş ve Niğde'de öğretmen ve maarif müdürlükleri yapmış, Niğde Rumlarının şikayeti üzerine açığa alınınca, Uşak'ta halı ticaretine başlamıştır. Hükümetin değişmesi üzerine tekrar İçel Maarif müdürü olmuş, burada "Müdâfa'a-i Hukuk Cemiyeti" kurmuş ve Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmeye başlamıştır. Ardından Uşak'a giderek orada Millî Mücadele taraftarı faaliyetlere girişmiştir. 20 Nisan 1920'de Kütahya mebusu olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılmış; II, III ve IV. dönemlerde Aksaray'dan, V, VI ve VII. Dönemlerde ise tekrar Kütahya'dan milletvekili olarak 1946'ya kadar Meclis'te kalmıştır. 1936 tarihinde emekliye ayrılmıştır. Milletvekilliği sırasında ayrıca Ankara Polis Enstitüsü Farsça lisan muallimliği ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Farsça profesörlüğü görevlerinde de bulunmuştur. Atalay, 1928-1930 yılları arasında İlk Dil Encümeni'nde, 1931-1949 arasında ise Türk Dil Kurumu'nda çalıştıktan sonra, kendi isteğiyle görevinden ayrılıp araştırmalarını evinde devam ettirmiştir. Atalay, 83 yaşındayken 7 Kasım 1965'de Ankara'daki evinde vefat etmiştir. Arapça, Farsça ve Fransızcayı çok iyi derecede bilmekteydi. Hayatı boyunca Türkçü bir düşünce çizgisinde olan Atalay'ın telif-tercüme kırk dört eseri vardır. Ayrıca farklı dergi ve gazetelerde çok sayıda makalesi mevcuttur. Özellikle *Dîvânü Lûgati't-Türk* tercümesi onun uluslararası bir üne sahip olmasını sağlamıştır.

İÇİNDEKİLER

Hazırlayanın Ön Sözü 9

GİRİŞ

Besim Atalay: Hayatı ve Eserleri 15
Türk Büyükleri veya Türk Adları 22
Eserin Ad Bilimi Çalışmalarındaki Yeri Ve Önemi 24
Soyadı Kanunu Uygulamasında Eserin Rolü 26
Devrin İdeolojisinin Eserin Baskılarına Yansıması 33

TÜRK BÜYÜKLERİ VEYA TÜRK ADLARI

Birkaç Söz (1923 Baskısı) 41
Başlangıç (1935 Baskısı) 43
Soyadı Almanın İyilikleri 47
Türklerde Ad Vermekle İlişikli Görenekler 48

SÖZLÜK

[Sözlük] 55

Bibliyografya 253

İkinci Parça 255
Üçüncü Parça 293

Dizin 303

HAZIRLAYANIN ÖN SÖZÜ

Elinizde tuttuğunuz bu kitap, tamamen tesadüfi olarak yapılan ve basılan bir araştırmanın, tarihin bir kırılma anında inanılmaz etkileri olduğunu göstermektedir. Bir kitap düşünün ki size tuhaf, anlamsız gelen pek çok soyadının anlamlarını içersin. Bu nasıl mümkün olabilir? Elbette bu soyadlarının alındığı kaynak olmasıyla. *Türk Büyükleri veya Türk Adları* isimli eser işte bu kaynaktır ve yazarı da Nihal Atsız'ın "eski Türkçü, imanlı Türkçü, içi Türklük ateşiyle yanan, değerli bilgin, Türk Dil Kurumu'nun en verimli âzası" olarak vasıfladığı Besim Atalay'dır.

Besim Atalay'ı benim gözümde ilginç kılan şey, yaptığı bir-iki dokunuşla pek çok bilim insanının hayatı boyunca yaptığı/yapacağı etkinin kat kat fazlasını başarmış olmasıdır. Bunların arasında Türklük bilimi dünyasında şüphesiz en çok bilineni, *Dîvânü Lugâti't-Türk*'ü tercüme etmesidir. Yayımlandığı tarihten bugüne tüm dünya Türkologlarının başucu eserlerinden biri olmuş bu çalışma, tercümesini eleştirmek için bile olsa atıf yapmak zorunda olduğumuz bir eserdir. Bu eserin dışında, yaptığı diğer tercüme ve neşirlerle daha iyileri yapılana kadar Besim Atalay'ın çalışmaları hep referans verilmek zorunda olunan kitapların başında gelir. Fakat Atalay'ın bu göz kamaştırıcı bilimsel performansı bizleri yanıltabilir. Onun gizli kalmış, ancak etkileri itibarıyla bilimsel çalışmalarından belki de daha önemli olan yanı, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren içinde bulunduğu toplumu şekillendiren bir ekibin içinde olmasıdır. Bu çalışmalarında yegâne gayesi, Osmanlı toplumunu oluşturan bireyleri ulus-devlet yapısı içinde "Türklük bilinciyle" yeniden inşa etmektir. Bu hedefte Cumhuriyet'in kurucu kadrosu içinde önemli görevler üstlenmiş ve neredeyse sembolik denebilecek bir biçimde 1946 yılına kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görev almıştır. Bilindiği gibi 1946, Cumhuriyet Halk Partisi'nin "inşa" görevini, belli ölçüde terk edip "isteksiz uzlaşma" yoluna girdiği bir milat olarak da okunabilir. Atalay,

GİRİŞ

BESİM ATALAY: HAYATI VE ESERLERİ*

Besim Atalay, R. 1298 (1882-1883) yılında Uşak'ta doğmuştur.[1] Soyu, annesi tarafından Kaçar Oymağı bey sülalesine dayanır. Bu oymak, Uşak-Aydın ovaları arasında konar-göçer yaşarken II. Mahmud devrinde iskân edilmiştir.[2] Atalay, babasının vefat etmesi üzerine on yaşındayken yetim kalmıştır.[3] Başkomutanlık meydan muharebesinde yenilgiye uğrayan Yunanlılar, bozgun halinde kaçarken Uşak'ı da ateşe vermişler ve 29 Ağustos 1922 tarihinde Atalay'ın annesi ve kız kardeşini öldürmüşlerdir.[4]

Atalay, hem modern okullarda hem de medresede öğrenim görmüştür. Uşak'ta İptidai ve Rüşdiye'yi okumuş, akabinde Boduroğlu medresesine gitmişse de buradan icazet alamamıştır. Uşak'tan İzmir'e oradan da İstanbul'a geçen Atalay, medrese icazetini burada almıştır. Ayrıca Dârü'l-muallimîn'e devam ederek buradan 1910 tarihinde mezun olmuştur.[5]

İlk olarak atandığı görev, Konya Darü'l-muallimîn Rüşdiye

---

* "Giriş"in bu kısmı, konusu gereği, daha önceki bir çalışmamın (Besim Atalay, *Bektaşîlik ve Edebiyatı –Cumhuriyet Devrinin İlk Tarikat Araştırması-*, haz. Gürol Pehlivan, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015, ss. 15-22) ilgili bahsiyle benzeşmektedir. Elinizde tuttuğunuz kitaptaki biyografiye bazı yeni bilgiler ekledim, önceki biyografideki bazı bilgileri de özetledim veya çıkardım.

1 Besim Atalay, "Müellifin Hayatı", *Türk Dili ile İbadet*, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1961, s. 129.

2 Atalay, *age.*, s. 129.

3 Saadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, 2, İstanbul: byy, ty, s. 823.

4 Mezar taşının fotoğrafı için bk. http://www.usakport.com/yasam/usakta-sehit-anne-ve-kizin-mezarlarinin-hali-yurek-sizlatiyor-h3187.html (Erişim tarihi: 22. 12. 2019); ayrıca bk. Mehmet Karayaman, *Uşak'ta Kuvâ-yı Milliye*, İzmir: Uşak Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2009, s. 91-92. Ancak burada hatalı olarak 2 Ağustos 1922 tarihi verilmektedir.

5 Atalay, *age.*, ss. 129-133; Ergun, *age.*, s. 823; M. Şakir Ülkütaşır, "Besim Atalay (1882-7. XI. 1975)", *Türk Kültürü*, IV/38 (1965), s. 194; Ali Birinci, "Besim Atalay'ın Hayatı ve Eserleri", *Türk Yurdu*, 32/295 (Mart 2012), s. 61.

TÜRK BÜYÜKLERİ VEYA TÜRK ADLARI

Besim Atalay'ın bu araştırması antroponimi alanında Türkiye'de yapılan ilk çalışma olarak zikredilmektedir.[27] Çalışma, farklı tarihlerde dört kez yayımlanmıştır. Bu yayınların ilki *Türk Yurdu* dergisinde "Türk Büyükleri veyâhûd Türk Adları" başlığıyla beş yazı hâlinde[28] çıkmış olup "Emon" maddesiyle sona ermektedir.[29] Atalay'ın çalışmasını baştan itibaren kitap olarak hazırladığı, makale dizisinin başındaki giriş yazısında bulunan *"Bunu ufak bir kitap şekline koymak aklıma geldi. […] Ben bu kitapta Arap ve Acem adlarıyla […]"* ifadeleriyle, *"Şu kâğıt pahalılığında kitabımın basılıp çıkması olamayacaktır, şimdilik parça parça Türk Yurdu'nda yazmak istiyorum."* cümlesinden anlaşılmaktadır.[30]

Çalışma ikinci kez bir bütün olarak ve kitap hâlinde 1339/1923 yılında *Türk Büyükleri veya Türk Adları* unvanıyla basılmıştır.[31] Eserin kapağında yazarın adı "Toplayan: Kütahya Mebusu Atalay" olarak geçmektedir. Türkiye'de ad bilimi alanında yayımlanmış ilk kitaptır.

Kitap, üçüncü olarak Latin kökenli Türk alfabesiyle ve genişletilmiş hâlde yayımlanmıştır.[32] Çalışmanın dış ve iç kapaklarında yazarın adı "B. Atalay Kütahya Saylavı" olarak verilmiştir. Ese-

---

27 Saim Sakaoğlu, *Türk Ad Bilimi I Giriş*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2001, s. 34.

28 *Türk Yurdu*, cilt: 13, sayı: 17 (11 Teşrin-i Evvel 1333), ss. 3601-3603; cilt: 13, sayı: 18 (25 Teşrin-i Evvel 1333), ss. 3624-3626; cilt: 13, sayı: 20 (22 Teşrin-i Sani 1333), ss. 3658-3659; cilt: 13, sayı: 21 (6 Kanun-ı Evvel 1333), ss. 3648-3653; cilt: 14, sayı: 2, (16 Kanun-ı sani 1334), ss. 4029-4033.

29 Bu yazılara önceki değiniler için bk. Hüseyin Tuncer, *Türk Yurdu Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, ss. 177-178; Sakaoğlu, *age.*, ss. 34-38.

30 B. Atalay, "Türk Büyükleri veyâhûd Türk Adları", *Türk Yurdu*, cilt: 13, sayı: 17 (11 Teşrin-i Evvel 1333), ss. 3601-3602.

31 *Türk Büyükleri veya Türk Adları*, İstanbul: TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatı, 1339 [1923], 112+1 sayfa.

32 *Türk Büyükleri veya Türk Adları*, İstanbul: Devlet Basımevi, 1935, 6+177 sayfa.

TÜRK BÜYÜKLERİ
VEYA
TÜRK ADLARI

BİRKAÇ SÖZ (1923 BASKISI)

Biz Türkler çok çok tuhaf adamlarız; bize göre bilmek başkalarını öğrenmek ve bizden uzak olan şeyleri anlamaya çalışmaktır. Kendimizi öğrenmek hiç aklımıza gelmez; kendimize bir varlık bile vermeyiz.

Türkler, Arap tesiri altında kaldıkları günden beri her gün biraz daha kendilerini unutmuşlar; biraz daha kendilerinden uzak olmaya çalışmışlardır. Avrupalıların tesirleri altında kaldıkları günden beri de kör körüne onlara benzemeye, uymaya yeltenmişler.

Boyuna bin sene Arap, Acem tarihi okumuşlar, Arap ve Acem destanı dinlemişler; Tanzimat'tan sonra da Avrupalıları görmek ve dinlemek istemişler. Fakat son zamanlarda geçirdikleri felaketler ve bin yıldan beri aldıkları dersler Türklerde bir az da kendilerini öğrenmek ve bellemek yolunda bir heves ve gayret uyandırmıştır.

Ara sıra Konya'dan, Ankara'dan Maraş'tan, İçel'den, Uşak'tan aldığım mektuplarda benden "Türk adları" istiyorlardı. Bu adları ya talebeye verecekler veyahut kendileri alacaklardı. Bunlara şüphesiz cevaplar yazılıyordu. Bir gün Mut eşrafından bir zât çocuklarına vermek için benden birkaç ad istedi; hatırımda olanları yazdım verdim; bununla kalmadı; bu ad sahiplerinin kim olduklarını da öğrenmek arzu etti: Biz, kitaba başvurduk, derken iş büyüdü. Türk adlarını toplamak hevesi uyandı. Günümün bir-iki saatini bu işe kapattım. Altı yüz kadar kadın ve erkek adları topladım. Ufacık bir Türk kamûsu oluverdi.

Ben bu kitapta Arap ve Acem adlarıyla anılan Türk büyüklerini yazmadım; çünkü onlar benim düşüncemden dışarıda kaldıkları gibi onların tercüme-i hâlleri birçok Arap ve Osmanlı müellifleri tarafından yazılmıştır. Fakat hiçbir müellif ayrıca Türk büyüklerini yazmamıştır. Ben ufak bir adım attım; tamamlamaya çalışacağım, benden önce kim tamamlarsa kendi hesabıma teşekkürler ederim.

Her millet için büyüklerini tanımak bir haktır. Kimse kimseye "Sen babanı tanıma, sen dedelerinin dünyadan nasıl gelip geçtiklerini öğrenme, sen eski atalarının adlarını, sanlarını belleme!" diyemez; derse en tabiî bir hakka dokunmuş ve en büyük bir haksızlık etmiş olur. Bir mil-

[SÖZLÜK]



Aba: Harzem hanlarından Din Muhammet Han'ın torunu Ali Sultan gününde birçok işe karışmış olan bir Türkmen beyidir.

Abak: XII. doğum asrının ortalarında Şam'da hükümet etmiş olan bir Türk'tür. Bunun gününde Şam'a camdan bir köşk yapılmıştı. Pencerelerinden yılın bütün mevsimleri gösterilirdi.

Bu adda daha birkaç Türk büyükleri geçmiştir.

Abakay:[1] İran'da İlhanlı Hükümetini kurmuş olan Hulâgû Han'ın oğludur. Abakay, babası öldükten sonra tahta çıkmıştır (G. 663/1264-1265). Zamanında Çengiz torunları arasında kavgalar olmuştur;[2] ölmesi (G. 680/1281-1282).[3] Doğruluğu çok severmiş. Kimsenin incinmesini istemezmiş.[4] Kuzay[5] Türkleri, kadınlarından büyük olanlara "Abakay", erkeklerden büyük olanlara "Akay" derler. Anadolu'da "Aba ve Aga" diyorlar.[6]

Abatay: Eski Türk erkek adlarındandır.

Abay: Üçüncü karında Cüci Han'ın torunlarındandır.

Abdan: Kırgızlardan bir boyun adıdır. Bu boyun büyük babalarının adı Abdan'dır

Abaş (ka):[7] Faris Atabeylerinin büyüklerinden sayılan Sait bin Zengi'nin kızıdır. Anası ünlü Türkan Hatun'dur. 20 yıl kadar Moğolların elleri altında hükümet sürmüştür.[8] Hulâgû

---

1 Abakay Han

2 Zamanında iki Cengiz Han hanedanı arasında kavgalar olmuştur.

3 Ölmesi H. 680/1281-1282 senesindedir.

4 **Çıkarılan cümle:** Yakut Müsta'sımî, Şemseddin Cüveynî, Abdülmü'mîn gibi birçok âlimlere her zaman bol bol ihsanlarda bulunurmuş.

5 Kuzey (GP)

6 **Çıkarılan cümle:** Fakat ileriye doğru görüleceği üzere erkeklere verilmiş olan bir adın kadınlara da ve kadınlara verilmiş olan adların da ara sıra erkeklerde kullanıldığı vardır. Abakay kelimesi de böyle olmuştur. Arapça kitaplar bunu "Abaka" suretinde yazarlarsa da doğru değildir.

7 Abaş Hatun

8 Fars'ta yirmi sene kadar Moğolların elleri altında hükümet sürmüştür.

Han'ın oğlu Demir'in kadını idi. G. 688/1289 yılında ölmüştür.

Abı: *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te bir erkek adı.

Abıç: Uygur yazılarında adı geçen bir Türk'tür.

Abık: Uygur yazılarında adı geçen bir Türk'tür.

Abış: Eski Türk erkek adlarındandır.

Abız: Altay masallarında adı geçen bir kamdır. Bütün ünlü ve güçlü kamlara "Abız" denir.

Abike Bahşı: Eski Türk erkek adlarındandır.

Ablak: Kıpçak Hanlarından Yadigâr Han'ın oğludur.

Ablay:[9] Orta yüz Kazak Kırgız hanlarından olup D. 1780'de ölmüştür. Çok yiğit ve batır imiş.

Abukan: 1. Çağataylı hanlarından Duva Han'ın oğludur. Kardeşi Tarmaşirin (1322-1330) Çağatay hanlarından İslâmlığı ilk kabul etmiş hakandı.

2. Altay Türklerinde kutlanan bir dağ ve onun izisidir.

Abul: Harzem hanlarından Din Muhammet Sultan'ın oğludur. D. 1553 yılında han olumuştur.

Doğruluğu sever, çalışkan, anlayışlı imiş.

Abuşka: İlhanlı Gazan Han'ın Anadolu'ya gönderdiği beydir.[10] Konya sultanlarından[11] Üçüncü Alâettin Keykubat'ın[12] fenalığı herkesi bıktırmış, Abuşka'ya başvurdurmuştu,[13] Abuşka, Alâettin'i tutarak Tebriz'e yollamıştır. "Abuşka, avrat erine" derler. (*Abuşka Lûgatı*)

Aburşu: Uygur yazılarında adı geçen bir Türk'tür.

Acar: Kirman'da hükümet kurmuş olan Kara Hıtaylı Burak Hacib'in oğludur. Gazan Han'la kavgaları vardır.

Maraş'ta yeni ve taze bir şeye "ecer" derler. Niğde'de "acar" şeklinde kullanılır. Batı Anadolu'da[14] çalışkan ve gayretli adama "acar" denir.

Acay: Eski Türk erkek adlarındandır.

---

9 Ablay Han: Maveraünnehir'de gelmiş olan Kazak hanlarındandır. Kabri Yas Şehrindedir.

10 İlhanlı Padişahlarından Sultan Mahmud Gazan Han tarafından Selçik memleketleri üzerine memur edilen Moğol beyidir.

11 padişahlarından

12 III. Sultan Alâeddin Keykubat'ın

13 Abuşka'ya başvurmağa mecbur kılmıştı

14 Uşak taraflarında

Acahan:[15] İran'da hüküm sürmüş olan Akkoyunlu Türkleri beylerindendir.[16]

Acıbucu: 1. Yakut Türklerinin destanlarında adı geçen bir yiğittir.

2. Masallarda bir kahraman adı (*Pekarski Lugâti*, s. 31).

Acu: Manas Destanı'nda adı geçen bir yiğittir. Eski Yenisey Kırgız Türklerinde beylere verilen bir ad olmuştur.

Açа:[17] Karesi Beyi Açlan Bey'in adamlarındandır. Sonra Gazi Avranos ile Orhan Gazi'ye[18] gelmişlerdir.[19]

Acabuğa: Kayşan Kaan'ın saray bakanıdır.

Açık: Uygur yazılarında adı geçen bir Türk'tür.

Açıl: Türk adlarındandır. Harzem Hanı Mehmed'in dayısı Gayır Han'ın ikinci adı "İnalçık" olduğu gibi, üçüncü adı da "Açıl" imiş. Bu adın "Turuvalı Aşil"in adı ile yakınlığı vardır.

Açlan: Balıkesir yürelerinde[20] hükümet sürmüş olan "Karesi" beylerindendir. Balıkesir'de yatır.[21]

Adan: Hindistan ile Efganistan arasında oturan Türklerin beylerindendir. 970[22] yılında Efganlarla çarpışmıştır.

Adar: Uygur yazılarında adı geçen bir Türk'tür.

Adın: Uygur yazılarında adı geçen bir Türk'tür.

Adıyeke: Uygur yazılarında adı geçen bir Türk'tür.

Admış: Eski Türk erkek adlarındadır.

Adsay: Orta Asya Hakanlarından Toğan Timür'ün torunlarındandır.1434-1439 yıllarında hanlık sürmüştür.

Adsız: Eski Türk erkek adlarındandır.

Afrasyab: Turan hakanlarının[23] en büyüklerinden imiş; *Şehnâme*'de adı çok geçer, İranlılarla birçok kavgaları vardır.[24]

Son Loristan hükümdarların-

---

15 Acahan Bey

16 padişahlarındandır.

17 Açа Bey

18 Orhan Gazi Hazretlerinin dergâhına

19 **Çıkarılan cümle:** Bu sûretle Osmanlı olmuştu.

20 yörelerinde (GP)

21 yatar (GP)

22 Tarihin hicri mi miladi mi olduğu belirtilmemiştir. Hicri tarihse, miladi 1562-1563'e denk gelir. (GP)

23 padişahlarının

24 **Çıkarılan cümle:** Bu adın asıl Türkçesi bilinemedi gitti. Afrasyab'ı Barshan'dan